

PROF. LESZEK JERZAK NOWYM PREZESEM PTZool.

W dniach 11-13 września 2015 r. odbył się XXI Zjazd Polskiego Towarzystwa Zoologicznego. Organizatorem był Wydział Nauk Biologicznych UZ. W czasie obrad wybrano nowego prezesa na kadencję 2015-2019. Został nim prof. dr hab. Leszek Jerzak, dziekan WNB UZ.

Polskie Towarzystwo Zoologiczne zostało założone w 1937 r. Jest **najstarszym w Polsce towarzystwem naukowym** zrzeszającym i integrującym zoologów reprezentujących różne dyscypliny naukowe. Towarzystwo jest stowarzyszeniem, którego podstawowymi zadaniami statutowymi jest integrowanie środowiska zoologów, rozwijanie i popularyzowanie nauk zoologicznych. Polskie Towarzystwo Zoologiczne działa poprzez oddziały terenowe (w różnych latach funkcjonowało od 6 do 12 oddziałów krajowych), dzieli się ponadto na 7 sekcji specjalistycznych (arachnologii, herpetologii, ichtiologii, ogrodów zoologicznych, ornitologii, protozoologii, teriologii). Co 4 lata organizuje ogólnopolskie konferencje naukowe i zjazdy polskich zoologów, niezależnie sekcje PTZool. organizują tematyczne konferencje naukowe. PTZool. prowadzi działalność wydawniczą i biblioteczną, wydaje: *Zoologica Poloniae* (wyd. od roku 1934), *The Ring* (wyd. od roku 1954), *Ornis Polonica* (wyd. od roku 1960), *Acta Ichthyologica et Piscatoria*.

W latach 1957-2007 wydawany był *Przeгляд Zoologiczny*. Towarzystwo posiada Bibliotekę, której księgozbiór powstał w wyniku prowadzonej wymiany wydawanych czasopism i jest gromadzony w trzech miejscach: w Instytucie Zoologicznym i w Muzeum Przyrodniczym Uniwersytetu Wrocławskiego oraz w Redakcji The Ring z siedzibą w Przebendowie. Charakter zbiorów jest unikatowy w skali kraju. Jest to jedna z największych w Europie kolekcji literatury ornitologicznej, gdzie serie niektórych czasopism sięgają połowy XIX wieku (np. *Journal für Ornithologie* od r. 1853). Księgozbiór Biblioteki PTZool. liczy obecnie ponad 5500 tomów obejmujących 2380 tytułów czasopism i blisko 3000 tytułów druków zwartych.

Jacek J. Nowakowski

OTWARTOŚĆ NA WSPÓŁPRACĘ - TYDZIEŃ OTWARTEJ NAUKI 2015 IDEA OPEN ACCESS I OPEN SCIENCE

Ewa Adaszyńska

Biblioteka Uniwersytecka

Od ośmiu lat na świecie, a w Polsce po raz szósty, obchodzić będziemy Tydzień Otwartej Nauki (Open Access Week)¹. W tym roku przypadnie on w dniach 19-25 października, a hasłem przewodnim będzie otwartość na współpracę (Open for Collaboration). Inicjatorem Open Access Week jest międzynarodowa organizacja Scholarly Publishing and

¹ Zob. Open Access Week <http://www.sparc.arl.org/initiatives/openaccessweek>

Academic Resources Coalition - stowarzyszenie wydawców i pracowników nauki, których zadaniem jest opracowanie nowych modeli dystrybucji tekstów naukowych.

SPARC to sojusz 800 bibliotek naukowych i akademickich z całego świata, pracujących na rzecz otwartego systemu komunikacji naukowej. Jego celem jest wspieranie i promowanie otwartego dostępu (Open Access - OA), otwartych danych (Open Data) i otwartych zasobów edukacyjnych (Open Educational Resources - OER) - popularyzowanie ruchu wolnego dostępu do wyników badań

naukowych, literatury, danych cyfrowych oraz zasobów edukacyjnych².

Wolny dostęp do wiedzy oznacza powszechny, bezpłatny, wolny dostęp do publikacji elektronicznych o treści naukowej i edukacyjnej: czasopism, prac dyplomowych, materiałów konferencyjnych, raportów i wyników badań oraz publikacji naukowych, których podstawą prawną są otwarte, wolne licencje posiadaczy praw autorskich lub przejście utworu do domeny publicznej. Dzięki wykorzystaniu otwartych licencji twórca może szczegółowo określić formy wykorzystania publikacji³.

Otwarty dostęp nie jest równoznaczny z domeną publiczną, gdyż twórcy publikacji nie zrzekają się swoich praw autorskich, ale mogą określać zasady udostępniania swoich publikacji. **Domena publiczna** to twórczość, z której można korzystać bez ograniczeń wynikających z uprawnień, jakie mają posiadacze autorskich praw majątkowych, gdy prawa te wygasły lub twórczość ta nigdy nie była lub nie jest przedmiotem prawa autorskiego. Istnienie zasobu twórczości dostępnej bez ograniczeń jest warunkiem swobodnego rozwoju kultury i nauki. To część wspólnego kulturowego i intelektualnego dziedzictwa ludzkości, dlatego czas i zakres ochrony prawnoprawnej oraz patentowej powinien stanowić kompromis między interesami twórców i całego społeczeństwa. Dzieła znajdujące się w domenie publicznej nie podlegają żadnym ograniczeniom i mogą być wykorzystywane bez uzyskiwania zgody do celów komercyjnych i niekomercyjnych⁴.

Idea otwartego dostępu do informacji wynika z tradycji wymiany myśli, jest szansą dla szerokiej dystrybucji wiedzy i upowszechniania wyników badań naukowych na szeroką skalę. Zapewnia powszechny dostęp do materiałów i badań naukowych, a publikującym twórcom daje większą rozpoznawalność i cytowalność prac.

Początki Open Access związane są z pierwszymi centrami informacji naukowej powstałymi w Stanach Zjednoczonych w latach sześćdziesiątych. Komputeryzacja i rozwój internetu usprawniły pracę badaczy oraz umożliwiły rozpowszechnianie tekstów naukowych. Pierwsze wolne czasopisma publikowane tylko w internecie pojawiły się pod koniec lat osiemdziesiątych, kilka lat później wydarzeniem były elektroniczne recenzowane czasopisma naukowe o najwyższych standardach - alternatywa dla czasopism w wersji tradycyjnej. Zinstytucjonalizowana idea wolnych archiwów (Open Archives Initiative)⁵ narodziła się na początku lat dziewięćdziesiątych i promowała tworzenie repozytoriów przy uczelniach oraz instytucjach naukowych. Repozytoria stanowiły wspólny zasób wiedzy otwarty dla wszystkich, usprawniały komunikację pomiędzy naukowcami oraz ułatwiały dostęp do wielu dokumentów. Kontynuacją Open Archives Initiative jest Open Access Initiative

(OAI) - globalna kampania na rzecz wolnego dostępu: udostępniania zasobów naukowych w internecie, usprawnienia publikacji wydawnictw naukowych, promowania i popularyzowania idei oraz działań edukacyjnych.

Przełomem dla ruchu OA był list otwarty do wydawców naukowych z 2001 r., nawołujący do utworzenia publicznej biblioteki internetowej oraz otwartego modelu czasopism, podpisany przez 34 tys. naukowców z całego świata. Dzięki temu lobbująca na rzecz OA organizacja Public Library of Science przekształciła się w potężnego wydawcę czasopism naukowych modelu otwartego, konkurującego z wydawnictwami komercyjnymi⁶. Powstały serwisy i narzędzia internetowe działające w komunikacji naukowej OA obejmujące różne formy dostępu:

- __ archiwa, repozytoria, biblioteki cyfrowe,
- __ czasopisma elektroniczne,
- __ repozytoria materiałów multimedialnych,
- __ dedykowane serwisy wyszukiwawcze zasobów Open Access.

Początek XXI wieku to gwałtowny wzrost zainteresowania ruchem OA oraz krystalizowania się idei otwartości w nauce. Zasady dla nowych systemów komunikacji wypracowały dwa stowarzyszenia: Association of American Universities i Association of Research Libraries. Określone zostały pierwsze cele i zadania ruchu, a skonsolidowane środowisko inspirowało dalsze działania określając najważniejsze przesłania i **deklaracje ruchu Open Access**:

__ 14.02.2002 Budapest Open Access Initiative - zawiera pierwszą definicję Open Access, a także strategię i cele dostępu do komunikacji naukowej.

__ 20.06.2003 Bethesda Statement on Open Access Publishing - określa zasady szybkiego i darmowego dostępu do prymarnej wiedzy naukowej oraz wskazuje grupy do wspierania inicjatywy.

__ 10.2003 Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities - promuje Internet, jako podstawowy instrument dla globalnie pojętej wiedzy oraz rozwiązania wspierające rozwój istniejących ram prawnych i finansowych dla optymalnego wykorzystania dostępu do wiedzy.

__ 12.12.2003 UN World Summit on the Information Society Declaration of Principles - określa wizję kreowania społeczeństwa informacyjnego oraz plan działań i środki do realizacji tej wizji.

__ 30.01.2004 OECD Declaration on Access to Research Data From Public Funding - dotyczy bezpłatnego dostępu do danych uzyskiwanych dzięki środkom publicznym. Wylicza korzyści, jakie społeczeństwu daje swobodny i darmowy dostęp do wiedzy oraz nakreśla podstawowe zasady przy tworzeniu systemu przepływu informacji naukowej.

__ 24.02.2004 IFLA Statement in Open Access to Scholarly Literature and Research Documentation - określa stanowisko International Federation of Library Associations and Institutions - Międzynarodowej Federacji Stowarzyszeń i Instytucji Bibliotekarskich w sprawie wolnego dostępu. Zobowiązuje się do zapewnienia możliwie najszerzego dostępu do informacji wszystkim ludziom na świecie.

__ 12.09.2012 Budapest Ten Years on from the Budapest Open Access Initiative: Setting the Default to Open. Bu-

2 Zob. SPARC Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition <http://www.sparc.arl.org/>

3 Zob. B. Bednarek-Michalska, Open Access – nowy model komunikacji naukowej, Toruń, 2008.

4 Zob. Domena Publiczna https://pl.wikipedia.org/wiki/Domena_publiczna; Przewodnik po otwartej nauce, aut. J. Hofmoki, A. Tarkowski, B. Bednarek-Michalska, K. Siewicz, J. Szprot, Warszawa: ICM UW, 2009, s. 77 http://creativecommons.pl/wp-content/uploads/2012/06/Przewodnik_Po_Otwartej_Nauce.pdf

5 Zob. Open Archives Initiative <https://www.openarchives.org/>

6 Zob. Przewodnik po otwartej nauce, op. cit., s. 16-20.

dapeszeńska inicjatywa otwartego dostępu do wiedzy po dziesięciu latach potwierdza wagę podstawowych strategii zawartych w obu deklaracjach: otwartego dostępu do wiedzy w repozytoriach (model zielony) oraz w czasopiśmie (model złoty). Zawiera rekomendacje dotyczące polityki deponowania prac w uczelnianych repozytoriach otwartych, użycia licencji Creative Commons Uznanie Autorstwa (CC BY) bądź jej ekwiwalentu, jako optymalnej dla publikowania prac, a także popularyzowania i promowania idei.

07.2013 Olsztyn Stanowisko prezydium KRASP w sprawie zasad otwartego dostępu do treści publikacji naukowych i edukacyjnych - zawiera wolę współpracy na rzecz wdrażania w Polsce modelu OA, wsparcie dla inicjatyw i programów agend rządowych oraz administracji publicznej, utworzenie wspólnego Zespołu Otwartej Nauki jako koordynatora działań na rzecz OA⁷.

Rozwinięciem ruchu Open Access jest Open Science - ruch **otwartej nauki**, oparty na zasadzie otwartości na wszystkich etapach pracy i komunikacji naukowej. Model dostępu odnosi się nie tylko do publikacji treści, ale do całości kształtu pracy naukowej. Przyjmuje się, że termin otwartej nauki obejmuje wszystkie próby stosowania otwartych modeli produkcji i dystrybucji treści w sferze nauki, czyli dostęp do publikacji naukowych, danych, modeli współpracy naukowej, czy tzw. badań prowadzonych przy otwartym notatniku. Otwarta nauka określana jest też jako otwarta wiedza - połączenie utworów, danych oraz informacji urzędowych. Zasady otwartej nauki (określone w 2008 r. w Barcelonie przez przedstawicieli projektu Science Commons) opierają się na czterech podstawach:

- otwartym dostępie do treści w modelu Open Access,
- otwartym dostępie do narzędzi, czyli swobodnym dostępie do materiałów, oprogramowania oraz metod badawczych niezbędnych do powtórzenia lub nowego badania,
- otwartym dostępie do danych, czyli swobodnym rozprowadzaniu, kopiowaniu, formatowaniu i łączeniu danych w nowych badaniach,
- otwartej cyberinfrastrukturze, czyli swobodnym dostępie do ogólnodostępnej infrastruktury przechowującej treści oraz dane i umożliwiającej ich łączenie.

Otwarta nauka wymaga nie tylko odpowiednich narzędzi: technologii informatycznych i rozwiązań prawnych, ale też zmiany nastawienia badaczy⁸.

Zalecenie Komisji Europejskiej z 17 lipca 2012 r. w sprawie dostępu do informacji naukowej i jej ochrony (2012/417/UE)⁹, zawiera zapisy zobowiązujące do zapewnienia powszechnego i bezpłatnego dostępu do wyników badań naukowych i publikacji finansowanych ze środków publicznych z zachowaniem ochrony praw własności intelektualnej. Polska opracowała projekt **Kierunków rozwoju otwartego dostępu do treści naukowych w Polsce**. Okre-

śla on politykę otwartości, zawiera też propozycje zaleceń dla MNiSW, instytucji finansujących badania, jednostek naukowych i uczelni w zakresie wdrażania otwartego dostępu. Projekt jest po konsultacjach¹⁰.

Tydzień Otwartej Nauki to wydarzenie międzynarodowe o dużym zasięgu oddziaływania, głównie w środowiskach naukowych. Organizacje pozarządowe, uczelnie, instytuty badawcze oraz biblioteki z całego świata, zaangażowane w budowanie otwartej nauki mogą wykorzystać ten czas do edukowania, popularyzowania oraz pozyskiwania nowych zwolenników otwartości w nauce.

Ideę współpracy podkreśloną w tegorocznych obchodach można rozumieć jako partnerstwo na rzecz tworzenia nowych inicjatyw czy projektów, współdziałanie z osobami odpowiedzialnymi za legislację i uchwalanie polityk otwartości w poszczególnych krajach, tworzenie nowych modeli komunikacji i współpracy naukowców udostępniających własny dorobek wszystkim zainteresowanym na całym świecie¹¹.

Koordinatorem tegorocznego Tygodnia Otwartej Nauki w Polsce jest Koalicja Otwartej Edukacji (KOED) oraz Elektroniczna Biblioteka - Stowarzyszenie EBIB.

Koalicja Otwartej Edukacji to porozumienie organizacji pozarządowych i instytucji działających w edukacji, nauce i kulturze. Jej celem jest budowanie i promocja zasobów edukacyjnych gwarantujących wolność wykorzystywania i odtwarzania utworu, poznania dzieła oraz stosowania zawartych w nim informacji, także wolność dystrybucji i dystrybucji dzieł pochodnych. Obok zasobów edukacji koalicja działa na rzecz otwartej nauki, kultury, treści, oprogramowania, licencji, standardów, instytucji i otwartych na kooperację i wzajemne uczenie się od siebie ludzi.

Idea otwartej edukacji zbudowana jest na przekonaniu, że wiedza jest dobrem publicznym, dlatego też może być swobodnie wykorzystywana i dostosowywana do potrzeb odbiorców, ulepszana i rozpowszechniana poprzez swobodę wariantów licencji Creative Commons - CC¹².

Podstawy prawne dla wolnych licencji **Creative Commons (CC)** tworzy organizacja non-profit, która promuje swobodną twórczość i zachęca autorów do dzielenia się swoją pracą. Polski oddział **Creative Commons** tworzą interdyscyplinarne Centrum Modelowania Matematycznego i Komputerowego Uniwersytetu Warszawskiego (ICM UW) oraz Centrum Cyfrowe przy Fundacji Projekt: Polska. Licencje Creative Commons stanowią jedno z podstawowych narzędzi prawnych stosowanych w ruchu OA. To standardowe dokumenty odpowiadające potrzebom twórców¹³.

Swobodny dostęp do wiedzy oparty jest na kilku wariantach licencji stosowanych przez organizatorów projektów: **Science Commons (SC)** - projekt Creative Commons - Jego celem jest usuwanie przeszkód prawnych oraz organizacyjnych utrudniających wymianę informacji i wprowadzenie danych do obiegu naukowego.

Scholar's Copyright Project - projekt Naukowego Prawa Autorskiego. Model automatycznej archiwizacji tekstu.

7 Zob. teksty dokumentów na stronie KOED <http://koed.org.pl/materialy/kuczowe-dokumenty-o-otwartosci/>; <http://otwartanauka.pl/index.php/doc/deklaracje>; Przewodnik po otwartej nauce, op. cit., s. 20-21; B. Szczepańska, Stanowisko IFLA w sprawie Open Access, EBIB 2005 nr 2(63) <http://www.ebib.pl/2005/63/ifla.php>

8 Zob. Przewodnik po otwartej nauce, op. cit., s. 55-63.

9 Tekst <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:194:0039:0043:PL:PDF>

10 Tekst projektu http://www.nauka.gov.pl/g2/oryginal/2015_08/41b82999405fd87c97df323fec4f1c8e.pdf

11 Zob. <http://otwartanauka.pl/>

12 Zob. <http://koed.org.pl/o-koalicji/>

13 Wolne licencje w nauce: instrukcja, oprac. zb. dla Biblioteki Otwartej Nauki, 2013 - http://ngoteka.pl/bitstream/handle/item/166/Wolne%20licencje%20w%20nauce_Instrukcja.pdf?sequence=8

Publikacja w prenumerowanym magazynie, a następnie udostępnianie pracy w internecie.

SHERPA/RoMEO - Publisher copyright policies & self-archiving - angielski projekt związany z ruchem OA.

Przedstawia politykę i warunki poszczególnych wydawców dotyczące publikacji naukowych w repozytoriach instytucjonalnych.

The Fair Use Network - jej podstawowym celem jest wspieranie uczciwego wykorzystania swobodnie udostępnianej twórczości chronionej przez prawo.

Anatomia wolnych licencji - opracowana przez Stowarzyszenie Wikimedia Polska wykładnia podstaw idei wolnego licencjonowania oraz zalet wolnych licencji i domeny publicznej¹⁴.

Modele dystrybucyjne Open Access uwzględniają dwa rodzaje dostępu:

1. **złotą drogę otwartego dostępu** - publikowanie prac naukowych w czasopiśmie o otwartym dostępie do wszystkich artykułów,
2. **zieloną drogę otwartego dostępu** - publikowanie prac naukowych w repozytoriach otwartych.

Publikacje wolnego dostępu mogą być mniej lub bardziej otwarte ze względu na sposób ich udostępnienia i warunki prawne, na jakich zostały udostępnione. Rodzaj otwartości określa autor, polityka archiwów, bibliotek cyfrowych, repozytoriów czy czasopism, domena publiczna, model Open Access lub też rodzaj wolnych licencji. Można wyróżnić następujące **poziomy otwartości publikacji**:

Domena publiczna, wolne licencje CC w wariantach CC-BY (uznanie autorstwa), CC-BY-SA (uznanie autorstwa - na tych samych warunkach) lub analogiczne - określają pełną otwartość, rodzaj wolnych publikacji dostępnych bezpłatnie z prawną gwarancją kopiowania, przetwarzania i dystrybuowania (licencja CC-BY-SA zobowiązuje jednak do otwartej publikacji nie tylko utworu oryginalnego, ale także wszystkich utworów stworzonych na jego podstawie).

Licencje CC z warunkami NC (użycie niekomercyjne) lub analogiczne - określają rodzaj publikacji dostępnej bezpłatnie ale otwartej częściowo, może być ona ponownie wykorzystana tylko niekomercyjnie, bez tworzenia utworów zależnych.

Open Access/wszystkie prawa zastrzeżone - publikacje w wolnym dostępie na stronie internetowej bez kontroli dostępu i zagwarantowanej swobody wykorzystania z zastrzeżeniem pełnych praw autora.

Wszelkie prawa zastrzeżone wraz z limitami dostępu (logowanie, rejestracja, opłaty, systemy zabezpieczeń DRM) - określają publikacje zamknięte, płatne, objęte kontrolą dostępu¹⁵.

Publikowanie otwarte przynosi wielostronne korzyści:

- naukowcom - większą cytowalność prac, widoczność w świecie, szybszy rozwój badań,
- instytucjom - promocję potencjału badawczego, wykazanie dynamiki rozwoju i budowanie zaufania społecznego,

- krajom - pokazanie wpływu badań na skutki ekonomiczne
- otwartość generuje innowacje,
- społeczeństwu - wgląd w rezultaty badań ważnych dla społeczeństwa¹⁶.

W rozwoju modelu otwartości obok naukowców, wydawców, decydentów istotną rolę odgrywają także bibliotekarze. Tworzą bazy danych, organizują biblioteki cyfrowe, zarządzają repozytoriami, promują otwarte rozwiązania, oferują gotową infrastrukturę, archiwizację, zalecany format metadanych, zgodność z przyjętymi protokołami, mają umiejętności i doświadczenie w zakresie cyfrowego zarządzania. Współpracują z pracownikami naukowymi w tworzeniu czasopism open access. Tworzą też informację dziedzinową opartą na zasobach światowych.

Tydzień Otwartej Nauki to dobra okazja do nawiązania kontaktów, zbliżenia stanowisk, wyboru partnerów, wykreowania własnych inicjatyw. Idea otwartości oparta na współpracy pomiędzy naukowcami, studentami, wydawcami, decydentami, przedsiębiorcami czy instytucjami finansującymi ułatwi tworzenie nowatorskich projektów, idei, przyspieszy procesy wdrażania rozwiązań do praktyki, aktualizację wiedzy, zapobiegnie dublowaniu wysiłków.

Projekty i imprezy organizowane przez instytucje z całego świata będą umieszczone na oficjalnej stronie Tygodnia Otwartej Nauki (<http://www.openaccessweek.org/>). Organizatorzy zachęcają do promocji otwartej nauki - organizowania wykładów, konkursów, nagrań, webinarów, sesji posterowych lub innych popularyzatorskich form. Informacje o działaniach można nadsyłać do KOED (Kontakty: *Bożena Bednarek-Michalska* umk.bozena@umk.pl oraz *Lidia Stępińska-Ustasiak*, ICM UW).

Inicjatywy te będą promowane w jej serwisie informacyjnym, umieszczane na głównej stronie międzynarodowego tygodnia OAW oraz przekazane do serwisów informacyjnych i mediów poświęconych sprawom nauki w Polsce.

16 Zob. Rekomendacje Koalicji Otwartej Edukacji dla Nauki: reguły otwartości 2010

SENEKA

*Doctrina multiplex,
veritas una.*

*Nauka jest wieloraka,
prawda jedna.*

14 Zob. <https://www.biblos.pk.edu.pl/platforma-suw/prawo-autorskie>

15 Zob. gotowe wzory umów na stronie KOED <http://koed.org.pl/pl/>; Wolne licencje w nauce, op. cit.